

Idiómák megértésének vizsgálata gyermekek körében

Szücs Márta

SZTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola
szucsmarta@nytud.hu

Kivonat: A jelen kutatás célja annak bemutatása, hogy az idiómák megértése során a gyermekeknél a) milyen mértékű a kontextus és az életkor hatása és b) az idiómák szemantikai típusának milyen szerepe van kontextus nélkül ill. kontextusban, c) milyen mértékű összefüggés van a gyermekek idiómákra vonatkozó metanyelvi tudása és az idiómák megértésében mutatott teljesítményük között. A vizsgálati személyek (113 fő; 8 és 10 éves gyerekek) két vizsgálatban vettek részt. Az 1. vizsgálatban 30 idióma szerepelt kontextus nélkül feleletválasztós tesztben (figuratív jelentés, literális jelentés, asszociatív jelentés). A 2. vizsgálatban ugyanazok az idiómák szerepeltek rövid kontextusba ágyazva. Az eredmények szerint a) a kontextusnak életkortól függetlenül jelentős a szerepe az idiómák megértésében, b) a várttól eltérően szignifikánsan jobb teljesítményt nyújtottak a gyerekek az egyjelentésű idiómák megértésében, mint a transzparens idiómák esetében, c) a gyerekek metanyelvi tudása nem korrelál a feladat során nyújtott teljesítménnyel.

1 Bevezetés

A dolgozat célja egy olyan vizsgálat bemutatása, melynek fő kérdése az, hogy miként értik meg az idiómákat 8 és 10 éves gyermekek, pontosabban mekkora szerepe van a nyelvi kontextusnak, az idiómák szemantikai típusának, valamint a gyermekek metanyelvi tudásának az idiómák megértésében. A vizsgálat tágabban a nem szó szerinti nyelvhasználatra vonatkozó, szűkebben az idiómák interpretációs stratégiáival kapcsolatos vitához kíván magyar nyelvű adatokkal, eredményekkel szolgálni.

A mindennapi kommunikáció során számos esetben használunk olyan kifejezéseket, amelyeket nem értelmezhetünk szó szerint, s amelyek átvitt jelentését a szavak jelentéséhez hasonlóan a mentális lexikonban tároljuk. Az átvitt értelmű kifejezések egy jelentős csoportját a frazeológiai egységek, vagy frazémák alkotják. Osztályozásuk Forgács (2003) szerint problematikus szerkezeti, jelentéstani szempontból, valamint az idiomatizáltság foka, a rögzültség mértéke tekintetében egyaránt. Két kritérium van, amellyel azonban minden frazeológiai egység valamilyen szinten rendelkezik. Az egyik a polilexikalitás, miszerint a frazéma legalább két szó kapcsolatából áll, a másik a lexikális rögzültség (Fraser 1970), ami azt jelenti, hogy a kifejezés elemei szókészleti egységet alkotnak, az elemek sorrendje és morfológiai alkata is nagyrészt kötött. Azok a szókészleti egységek, amelyek ezeknek a kritériumoknak megfelelnek, a tágabb értelemben vett frazeológia tárgyát képezik pl. szólások, szóláshasonlatok, helyzetmondatok, kinegrammák, szállóigék, közhelyek, funkciógés kapcsolatok, kollokációk, onimikus frazeologizmusok, frazeológiai terminusok, páros frazeologizmusok, közmondások. A frazémák egy szűkebb

csoportjához, az idiómákhoz jutunk el, ha az előbbi két kritérium mellé felvesszük az idiomatikusság kritériumát is.

1.1 Elméleti háttér

Az idiómák a hagyományos nyelvészeti leírás szerint olyan szemantikai egységek, amelyeknek a jelentése nem vezethető le a szerkezetet alkotó összetevők jelentéséből, vagyis jelentésük nem kompozicionális (Katz 1973: 358). Így kérdés az, hogy miként reprezentálódnak az idiómák és a hozzájuk kapcsolódó átvitt értelmű jelentések a mentális lexikonban, s hogy interpretációjuk során milyen szerepe lehet az idiómák nem szó szerinti jelentésének. A mentális lexikon egy olyan feltételezett mentális rendszer, 'agyi szótár', amelyben szavak reprezentálódnak, tárolódnak, és amelyből később előhívhatók. Felépítése nyelvspecifikus, nagysága és működése nem tekinthető állandónak, s maga a 'szótár' mindig az egyénhez kötődik. Benne nemcsak szavak, hanem egyéb szóspecifikus információk (a szót felépítő hangsor, a szó jelentése, kötelező argumentumai, kivételes alakjai stb.) is tárolódnak. A mentális lexikon szerveződésével kapcsolatban több elmélet is született pl. atomgömb-, ill. pókháló-elméletek (Gósy 2005, Magyarai 2008).

A pszicholingvisztikai kutatások egyik iránya az idiómák megértésével foglalkozik azért, hogy az idiómák mentális lexikonban történő reprezentációját, interpretációs mechanizmusait megismerjék, s az erre irányuló elméletek érvényét teszteljék. Cooper (1999) és Langlotz (2006) nyomán az idiómák reprezentációjára és interpretációjára vonatkozóan a következő főbb pszicholingvisztikai modelleket ismerhetjük:

Idiómalista hipotézis (Bobrow és Bell 1973)

A modell szerint az idiómák a szavakhoz hasonlóan egy idiómalistában tárolódnak a mentális lexikonban. Az interpretáció során a szó szerinti jelentés elsőbbségét feltételezi, ugyanis e nézet szerint először a szó szerinti jelentést értelmezzük, s mivel az nem illik a kontextusba, eljutunk a szándékolt idiomatikus jelentéshez. Ez alapján az idiómák interpretációja tovább tartana, mint a szó szerinti interpretáció, csak hogy pszicholingvisztikai eredmények ezt nem támasztják alá (Gibbs 1992).

Lexikai reprezentációs hipotézis (Swinney és Cutler 1979)

A modell szerint az idiómák morfológiai komplex egységként tárolódnak a mentális lexikonban. A nyelvi feldolgozás során a szó szerinti és az idiomatikus jelentés visszakeresése párhuzamosan zajlik, s a megfelelő jelentés kiválasztásában a kontextus nyújt segítséget.

Közvetlen hozzáférés hipotézis (Gibbs)

Gibbs (1992, 1994) reakcióidőt mérő vizsgálatai alapján úgy véli, hogy az idiómák interpretációja során a szó szerinti interpretációhoz hasonló módon, vagyis közvetlenül érjük el az idiomatikus jelentést. A közvetlen hozzáférés a gyakori idiómák esetében működik, azonban a kevésbé gyakori, ismeretlen idiómák esetében nem.

Konfigurációs hipotézis (Cacciari és Tabossi 1988, Tabossi és Zardon 1993)

A modell szerint minden idióma tartalmaz egy vagy több lexikai „kulcs”-ot, vagyis olyan jelet, ami jelzi az interpretáló számára, hogy idiomatikus kifejezéssel van dolga, s ami elindítja az idiomatikus interpretációt. A kulcsszó felismerése előtt már megkezdődik a szó szerinti értelmezés, de a szó szerinti feldolgozás elsőbbségét

feltételező hipotézis értelmezésével szemben, a hallgatónak nem kell várnia az egész kifejezés feldolgozásáig, hanem amikor a hallgató eljut a kulcskifejezéshez, elkezd aktiválódni az idiomatikus jelentés.

Schnell (2006) az idiómák eltérő szemantikai jegyeit, az említett interpretációs modelleket, valamint Thuma és Pléh (2001) vizsgálatait figyelembe véve vegyes modellt feltételez, mely szerint a részeiben elemezhető idiómákat dekompozicionálisan, az elemeire nem bontható kifejezéseket holisztikus feldolgozással értelmezzük a kontextus segítségére támaszkodva. Az interpretáció folyamatában az idiómák elemezhetősége, és gyakorisága facilitáló tényező.

Úgy vélem én is, hogy eltérő mechanizmusok érvényesülhetnek gyakori és nem gyakori, valamint szemantikailag elemezhető és nem elemezhető idiómák interpretációja során. Vizsgálataimban hasonló szintű gyakoriságot feltételezve (vö. az idiómák előtesztelése), az idiómák szemantikai elemezhetőségéből fakadó különbségek feltárására helyeztem a hangsúlyt.

1.2 Metodológiai előzmények

A hazai pszicholingvisztikai kutatásokban az anyanyelv elsajátításának korszakait, jellemző jegyeit a nyelv különböző szintjein (fonológia/fonetika, morfológia, szintaxis, szemantika, szókincs stb.) részletesen vizsgálták (vö. Lengyel 1981, Gósy 2005, Pléh 1985, 2001, 2006), ugyanakkor a nem szó szerinti nyelvhasználat megértésére vonatkozóan kevés a magyar gyermeknyelvi adat. Schnell (2006) az idiomatikus interpretáció és a tudatelmélet összefüggéseire mutatott rá óvodás gyermekekkel folytatott vizsgálatai eredményeként, míg Csiszár (2008) kollokációk megértését vizsgálta iskolás gyermekek körében. Módszertani előzményként ezért a nemzetközi irodalom releváns tanulmányait vettem alapul a kutatás módszerének kialakításához.

Levorato és Cacciari (1999, 2004) szemantikailag elemezhető és nem elemezhető idiómák megértését vizsgálták feleletválasztós teszttel 7 és 9 éves gyermekek körében. Eredményeik szerint a gyermekek a szemantikailag analízálható idiómák megértésében jobb teljesítményt nyújtottak, mint a szemantikailag nem elemezhető idiómáknál. Míg a kisebb gyermekek teljesítményében mindkét típusnál jelentős szerepe van a kontextusnak, a nagyobb gyermekek kontextus nélkül is képesek a szemantikailag elemezhető idiómák értelmezésére.

Bernicot és munkatársai (2007) az idiómák megértését idióma-kép párosító teszttel vizsgálták, melynek során az volt a feladat, hogy a megfelelő képpel (szó szerinti és idiomatikus) fejezzék be a történetet. A feladattípus előnye, hogy kisebb gyerekekkel is elvégezhető, a hátránya az, hogy mivel csak a szó szerinti és az idiomatikus jelentés között választhatnak, nem enged bepillantást nyújtani az interpretáció átmeneti fázisába, amikor a gyerekek már el tudnak szakadni a szó szerinti jelentéstől, de még nem ismerik a kifejezés pontos jelentését. Céljuk a nem szó szerinti nyelvhasználati formák interpretációjának, valamint a hozzájuk kapcsolódó metapragmatikai képességek kialakulásában érvényesülő sorrendiség feltérképezése volt.

Cain és munkatársai (2005) az idiómák megértését ismert és új idiómák jelentésének szóbeli magyarázatával vizsgálták 9 és 10 éves gyermekek körében. Későbbi vizsgálataikban (Cain et al. 2009) feleletválasztós (multiple-choice) tesztet alkalmaztak, mivel a szóbeli magyarázatot bonyolultabb, komplexebb feladatnak ítélték, ugyanis a gyermekek részéről összetettebb, produkciós készségeket is igényel,

másrészt úgy vélték, hogy a feleletválasztós teszt érzékenyebb mérési szintet biztosít az eltérő életkorú csoportok összehasonlítására.

Figyelembe véve a nemzetközi vizsgálatok módszertani eljárásait, eredményeit végül a feleletválasztós teszt alkalmazását tartottam a legalkalmasabbnak a kutatás céljainak megvalósítására.

1.3 Kutatási kérdések, hipotézisek

A jelen kutatás a következő kérdésekre kereste a választ:

Az idiómák megértése során a gyermekeknél a) milyen mértékű a kontextus és az életkor hatása és b) az idiómák szemantikai típusának milyen szerepe van kontextus nélkül ill. kontextusban, c) milyen mértékű összefüggés van a gyermekek idiómákra vonatkozó metanyelvi tudása és az idiómák megértésében mutatott teljesítményük között.

A hipotéziseket a fentebb ismertetett nemzetközi szakirodalomban talált eredményekre alapozva a következőképp fogalmaztam meg:

a) a kontextus szerepe mindkét életkorban jelentős, de a 8 éveseknél nagyobb, b) az idiómák szemantikai típusa nem játszik szignifikáns szerepet sem kontextusban, sem kontextus nélkül, de várhatóan a gyerekek jobb teljesítményt nyújtanak a transzparens idiómák megértésében, c) a gyermekeknél az idiómák jelentésére reflektáló metanyelvi tudásuk és az idiómák megértésében nyújtott teljesítményük között erős korreláció, összefüggés lesz.

2 A vizsgálatok leírása

1. vizsgálat

Vizsgálati személyek

A vizsgálatban 113 általános iskolás gyerek, 58 fő 7;8–8;8 éves és 55 fő 9;8–10;9 éves vett részt, mindannyian a szegedi Juhász Gyula Gyakorló Általános Iskola tanulói.

Anyag

Az idiómák a frazeológiai egységek egy szűkebb csoportját alkotják. Meghatározásuk szerint legalább két szó kapcsolatából állnak, és bizonyos mértékű lexikai rögzültség, állandósultság és idiomatikusság jellemzi őket (Forgács 2007). Nem alkotnak homogén csoportot, ugyanis kétértelműség tekintetében az idiómát alkotó kifejezések lehetnek egy- vagy kétjelentésűek aszerint, hogy csak átvitt, vagy szó szerinti jelentéssel is rendelkeznek. Az egyjelentésű idiómáknak csak átvitt értelmezése lehet, vagy mert az idiómában egy unikális elem van, ami csak ebben a kifejezésben létezik, pl. a *duga* (1a), vagy mert valamilyen lehetetlenséget állít. Ez utóbbiakat szokták alogizmusoknak is nevezni (1b).

Azok a kétjelentésű idiómák, amelyeknek lehet szó szerinti és idiomatikus értelmezése is, szemantikai átlátszóság, elemezhetőség tekintetében lehetnek transzparens vagy nem transzparens (opaq). A transzparens idiómákra jellemző, hogy valamilyen metaforán, metonímián alapulnak, vagyis az idiómát alkotó szavak

kompozicionális jelentése és az idiomatikus jelentés között metaforikus vagy metonimikus kapcsolat van (3a). Az opaq idiómák esetében nincs metaforikus kapcsolat, vagy a korábbi nyelvéllapotban még élő metaforikus kapcsolat a kompozicionális és az idiomatikus jelentés között nem ismerhető fel a mai nyelvhasználó számára (2a).

E két utóbbi szempont alapján az idiómák szemantikai típusai közül az alábbi csoportokat vettem számításba:

1. Egyjelentésű idiómák (csak átvitt jelentésük van)
  - a) *dugába dől* ‘nem sikerül’
  - b) *nyaka közé kapja a lábát* ‘sietni kezd’
2. opaq (nem transzparens, elhomályosult metaforán alapul)
  - a) *kosarat ad valakinek* ‘visszautasít valakit vagy valakinek az ajánlatát’
3. transzparens (világos metaforán alapul)
  - a) *fordul a kocka* ‘megfordul a szerencse’

Az idiómák egy korábbi előtesztelés során lettek kiválasztva. Az előtesztelésben 88 egyetemi hallgató (16 férfi 72 nő, 19–23 közötti) vett részt, akiknek a feladata az volt, hogy osztályozza az általam ismertnek vélt ötven idiómát ismertség tekintetében. Az osztályozás a következő kategóriák felhasználásával történt:

- az idióma ismeretlen, nem hallotta még (0)
- hallotta már, de nem biztos a jelentésében (1)
- hallotta, ismeri a jelentését, de nem szokta használni (2)
- ismeri a jelentését és használni is szokta (3)

A kialakult sorrend alapján a legismertebb 30 idióma került a feladatsorba, melyek között az idiómák valamennyi szemantikai típusa közel azonos arányban megtalálható.

Módszer, eljárás

Az idiómák megértését saját kidolgozású, feleletválasztós (multiple choice) teszt segítségével végeztem. A vizsgálat során a gyermekeknek a feladatlapon kontextus nélkül szereplő 30 idióma jelentését a megadott három lehetséges válasz közül kellett kiválasztaniuk:

pl. *felveszi a nyúlcipőt*

- a) felhúzza a nyúl szőrből készült cipőjét (szó szerinti)
- b) sétál (asszociatív)
- c) elkezd sietni (idiomatikus)

A válaszlehetőségek kialakítása során az idiomatikus jelentés megadásánál Forgács (2003) és O.Nagy (1966, 1998) releváns címszavait vettem figyelembe. Az asszociatív válasz Levorato és Cacciari (1999: 57) terminusát és meghatározását követve, egy elvontabb jelentéstartalmat hordozó, a gyermekek számára elképzelhető, lehetséges válaszlehetőség volt.

A tesztelés előtt felhívtam a figyelmet arra, hogy átvitt értelmű kifejezések fognak szerepelni a feladatlapon. Próbát is végeztünk a gyermekekkel egy általuk ismert idióma jelentésének megadásával azért, hogy mindegyikük pontosan értse a feladatot. Majd minden gyermek kapott egy nyomtatott feladatsort. Hangosan felolvastam egyenként az idiómákat, majd a három válaszlehetőséget, miközben a gyerekek követték szemükkel a tesztlapon a feladatot, majd bejelölték az általuk helyesnek vélt választ.

2. vizsgálat

Vizsgálati személyek

Ugyanaz a 113 gyerek vett részt a vizsgálatban egy héttel az első vizsgálat után.

Anyag, módszer, eljárás

Ugyanaz a 30 idióma szerepelt egy saját kidolgozású feleletválasztós tesztben. Az idiómák rövid történetben, vagyis 1-2 mondatos kontextusban jelentek meg. A kontextus minden esetben az idiomatikus jelentés előhívását erősítette. A szövegek könnyen érthetőek voltak a gyermekek számára. A feleletválasztós tesztben az első vizsgálatához hasonló módon három választási lehetőség volt megadva, amelyek többnyire megegyeztek a korábbi tesztfeladatlapon megadott válaszlehetőségekkel. Az asszociatív válasz egy elvontabb, hihető és a kontextushoz illeszkedő, de az idiomatikus választól eltérő jelentés volt:

pl. *Peti feleségül kérte Marit, de ő kosarat adott neki.*

- nem beszélt az érzéseiről (asszociatív)
- átadott neki egy kosarat (szó szerinti)
- visszautasította a közeledését (idiomatikus)

A teszt kitöltése az első vizsgálatához hasonlóan zajlott.

Az adatok feldolgozása az SPSS 15.0 statisztikai programmal 95%-os szignifikanciaszinten történt.

3 Eredmények

3.1 Az életkor és a kontextus hatása

A gyermekek szó szerinti, asszociatív és idiomatikus válaszainak életkor és kontextus szerinti százalékos arányát az 1. táblázat mutatja.

válaszok kor	kontextus nélkül			kontextusban		
	szó szerinti %	asszociatív %	idiomatikus %	szó szerinti %	asszociatív %	idiomatikus %
8 évesek	6,3	19,2	74,5	2,8	7,3	89,9
10 évesek	0,9	10,5	88,6	0,4	2,3	97,3

1. táblázat. A szó szerinti, asszociatív és idiomatikus válaszok százalékos aránya kontextus nélkül és kontextusban életkor szerint

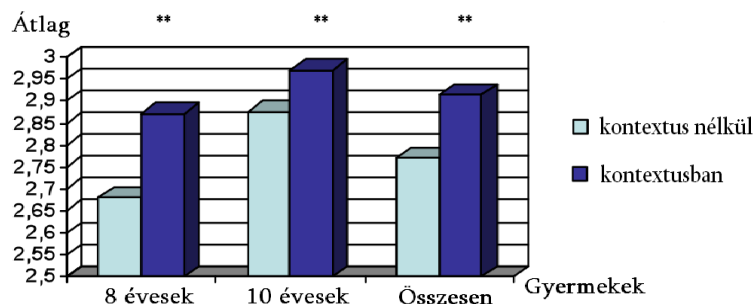
A táblázat alapján jól látszik, hogy mindkét korosztályban az idiomatikus válaszok aránya a legmagasabb, valamint az, hogy a kontextus hatására mindkét korosztályban javul a teljesítmény. A 8 éveseknél mindkét esetben magasabb a szó szerinti és az asszociatív válaszok aránya, mint a 10 éveseknél. A 10 éves gyermekek már nagyon ritkán választják a szó szerinti megoldást. Az asszociatív válaszok jelentős aránya megerősíti Levorato és Cacciari (1999: 57) vizsgálatának eredményeit. Úgy találták, hogy a gyermekeknél tapasztalható az interpretációjuk során egy átmeneti fázis, amikor még nem ismerik pontosan a kifejezések idiomatikus jelentését, s tudván, hogy nem szó szerinti értelmezési stratégiát kell alkalmazni, már képesek elrugaszkodni a szó szerinti jelentéstől, de következtetéseik során az elvontabb

asszociatív válaszlehetőségeket elfogadhatónak, hihetőnek ítélik. A kontextus hatására azonban nemcsak a szó szerinti, hanem az asszociatív válaszok aránya is csökken.

A kontextus és az életkor hatását tekintve a fő kérdés az volt, hogy szignifikáns hatásuk van-e a gyermekeknél a megértés során nyújtott teljesítményükre.

Az eredmények értelmezése a következőképpen történt: a gyermekek válaszait 1 (szó szerinti), 2 (asszociatív) és 3 (idiomatikus) pontokkal értékeltem, majd az összes idiómára vonatkozó átlagot számoltam az értékekből külön a kontextus nélküli teszt és külön a kontextusos teszt eredményei alapján.

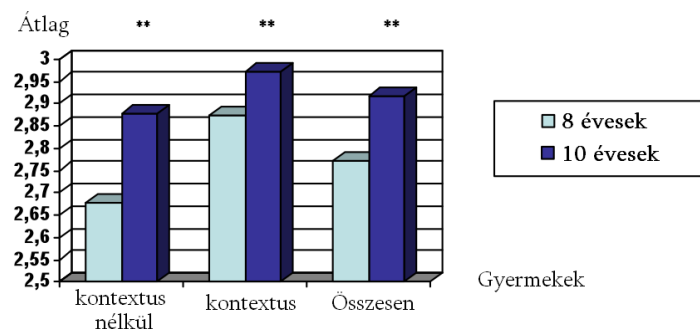
A kontextus hatása az összes gyermeket együttesen vizsgálva szignifikáns: $F(1)=106,071$; $p<0,001$. A korosztályokat külön-külön tekintve is szignifikáns különbség mutatkozik az átlagok között: a 8 éveseknél $t(56)=-8,459$; $p<0,001$, a 10 éveseknél $t(48)=-6,867$; $p<0,001$ (1. ábra).

1. ábra A gyermekek teljesítményének átlagai kontextus nélkül és kontextusban (* $p<0,05$, ** $p<0,01$)

A diagramról leolvasható továbbá az is, hogy a kontextusnak a 8 éveseknél nagyobb szerepe van ($\bar{A}tl\_nk: 2,679 \pm 0,236$ és $\bar{A}tl\_k: 2,872 \pm 0,145$). A 10 éveseknél az átlag kisebb mértékben nő a kontextus hatására ($\bar{A}tl\_nk: 2,876 \pm 0,108$ és $\bar{A}tl\_k: 2,971 \pm 0,053$), ugyanis a 10 évesek közül sokan már kontextus nélkül is ismerik a tesztben kért idiómák többségének a jelentését. Ugyanakkor az értékek azt is mutatják, hogy a kisebb gyermekeknél nagyobbak az átlagtól való egyéni eltérések, mint a nagyobb gyermekeknél.

Az életkor szerepe a kontextus szerepéhez hasonló képet mutat (2. ábra). Az életkor szerepe az összes gyermeket együtt tekintve szignifikáns $F(1)=32,268$; $p<0,001$.

2. ábra. A gyermekek teljesítményének átlagai életkor szerint (* $p<0,05$, ** $p<0,01$)

A kontextus és az életkor közül a kontextus hatása jelentősebb: a kontextus (Partial Eta Squared=0,510) kb. kétszer fontosabb tényező, mint az életkor (Partial Eta Squared=0,240).

3.2 Az idiómák szemantikai típusának hatása

A kapott válaszok százalékos arányát láthatjuk a 2. táblázatban életkor, szöveggörnyezet és az idiómák szemantikai csoportjai szerinti bontásban. A táblázat értékei alapján jól látható az, hogy az idiomatikus válaszok aránya a legmagasabb mindegyik típusnál. Kontextus nélkül a transzparens idiómák esetében a legalacsonyabb az idiomatikus válaszok aránya mindkét korosztályban, míg 8 éveseknél az egyjelentésű idiómák esetén, a 10 éveseknél az opa idiómák esetén a legmagasabb az idiomatikus válaszok aránya. Kontextus hatására mindegyik típusnál és korosztálynál nő az idiomatikus válaszok aránya. Az idiomatikus válaszok megoszlását tekintve a legalacsonyabb érték a 8 éveseknél továbbra is a transzparens idiómák esetében, míg a 10 éveseknél az opa idiómák esetében mutatkozik. A legmagasabb értékeket mindkét korosztályban az egyjelentésű idiómáknál találjuk.

Idiómák típusai	Válaszok	8 évesek		10 évesek	
		kontextus nélkül (%)	kontextusban (%)	kontextus nélkül (%)	kontextusban (%)
Egyjelentésű idiómák	szó szerinti	5,65	1,85	1,7	0,4
	asszociatív	16,4	6,6	8,65	1,6
	idiomatikus	77,95	91,55	89,65	98
Opa idiómák	szó szerinti	4,8	2,1	0,5	0
	asszociatív	18,2	8,7	9,2	3,2
	idiomatikus	77	89,2	90,3	96,8
Transzparens idiómák	szó szerinti	7,9	4	0,6	0,7
	asszociatív	21,8	7	12,9	2,2
	idiomatikus	70,3	89	86,5	97,1

2. táblázat. A szó szerinti, asszociatív és idiomatikus válaszok százalékos aránya kontextus nélkül és kontextusban az idiómák szemantikai típusa és életkor szerint

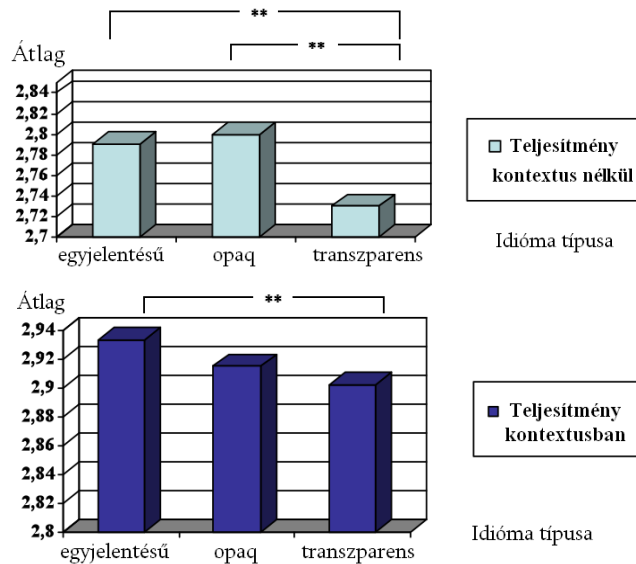
Az idiómák szemantikai típusának hatásának statisztikai elemzését a következő módon végeztem: a szemantikailag egy csoportot alkotó idiómák eredményét összevontam, és az így létrejött három csoport átlagát hasonlítottam össze. A kérdés az volt, hogy lehet-e különbséget találni az egyes csoportok átlagai között életkortól vagy szöveggörnyezettől (kontextus) függően. Az egyes típusok átlagait, s azok különbségeit a 3. ábra mutatja.

A többváltozós statisztikai elemzés szerint az idiómák szemantikai típusa szignifikáns hatással van a teljesítményre, s az egyes tényezők kereszthatásával is számolni kell. A szemantikai típusok átlagai közötti különbséget páros t-próbát alkalmazva állapítottam meg.

Kontextus nélkül az opa és egyjelentésű idiómák megértése között nem mutatkozik szignifikáns különbség: $t(114)=0,484$; $p=0,629$. A transzparens idiómák átlaga a legalacsonyabb, s a másik két csoporthoz képest szignifikáns különbségnek bizonyul, ugyanis az opa és transzparens idiómák esetén $t(114)=3,834$; $p<0,001$, az egyjelentésű és transzparens idiómák esetében $t(114)=-3,315$; $p=0,001$.

A kontextus hatására a különbségek csökkennek az egyes típusok között. Szignifikáns eltérés már csak a transzparens és az egyjelentésű idiómák megértése között mutatkozik: $t(108)=-3,018$; $p=0,003$, annak ellenére, hogy a transzparens idiómák átlaga emelkedik a kontextus hatására a legjelentősebb mértékben. A szemantikai típus és a kontextus kereszthatása is ennél a típusnál a legnagyobb.

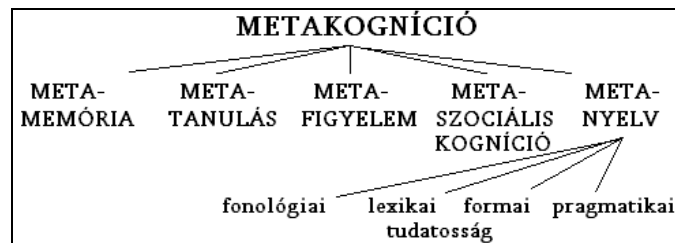

3. ábra. Átlagok az idiómák típusa szerint kontextus nélkül, kontextusban (** p<0,01)

3.3 A metanyelvi tudás szerepe

Már Jakobson (1960) különbséget tett a nyelv két szintje között, vagyis „tárgnyelv”-en beszélünk a világ dolgairól és „metanyelv”-et használunk a nyelvek leírására. Magát a metanyelvet a következőképp lehet definiálni: „a vizsgálat tárgyát képező természetes vagy mesterséges nyelv valamennyi elemét (kifejezését, nyelvtani és jelentéstani jellemzőjét) magasabb logikai szinten egyértelműen meghatározó fogalomrendszer” (Id.Sz 1976:538).

A metanyelvi tudásnak vagy tudatosságnak a szakirodalomban nincs egyértelmű meghatározása. Tunmer és Bowey (1984) a metanyelvi képességeket a metakognitív képességek között helyezi el, feltételezett viszonyukat a következőképpen látja (4. ábra).

4. ábra. Tunmer és Bowey modellje (1984)

Kassai (2001) szerint vannak, akik a metanyelvi tudatosságot az egyénnek azon nyelvi képességével azonosítják, ami által képes a nyelvvel műveleteket végezni, míg ő a nyelvről való gondolkodást, a nyelvről való beszélést érti rajta. Göncz (2003: 6) specifikusabban értelmezi a metanyelvi tudatosságot, szerinte maga a nyelvi rendszer – annak szerkezete és működési szabályai – képezik a gondolkodás tárgyát.

A vizsgálat során én specifikusan, a nyelvi rendszer valamely elemei közötti kapcsolat ismeretére reflektáló tudás értelemben használtam a *metanyelvi tudás* terminust. Ez egészen pontosan a gyermekeknek az idiómák forma–jelentés kapcsolatának ismeretére reflektáló tudását jelentette. Arra kerestem a választ, hogy a gyermekeknek az idiómák jelentéséről alkotott ismerete, metanyelvi tudása milyen mértékű összefüggést mutat az idiómák megértésében nyújtott teljesítményükkel. Azt feltételeztem, hogy a gyermekeknek az idiómák jelentéséről alkotott ismerete erős összefüggést mutat majd a teljesítményükkel.

Az első vizsgálat során minden egyes idióma elhangzása után közvetlenül feltettem azt a kérdést, hogy ismeri-e az alábbi kifejezés jelentését? A gyermekeknek X-szel kellett jelölni, ha ismerték már az idiómát, és csak utána kellett a választaniuk a válaszlehetőségek közül.

Az eredmények értelmezése a következőképp történt: a gyermekek megértésben nyújtott teljesítményének átlagát korreláltattam ugyanazon idiómákra vonatkozó metanyelvi tudásnál kapott átlagok értékével. A kérdés az volt, hogy összességében, korosztályonként, szemantikai típusonként és a szövegkörnyezetet (kontextus) figyelembe véve milyen összefüggést találunk az ugyanazon idiómacsoportra vonatkozó teljesítmény és metanyelvi tudás átlagai között. A kapott korrelációs értékek a 3. táblázatban láthatók:

Teljesítmény		Korreláció értéke (Pearson correlation)	Összefüggés a teljesítmény és a metanyelvi tudás között
Összes gyermek	kontextus nélkül	0,082	-
	kontextusban	-0,024	-
8 évesek	kontextus nélkül	-0,077	-
	kontextusban	-0,179	-
10 évesek	kontextus nélkül	0,143	-
	kontextusban	0,057	-
Egyjelentésű idiómák	kontextus nélkül	0,177	-
	kontextusban	-0,099	-
Opaq idiómák	kontextus nélkül	-0,065	-
	kontextusban	-0,052	-
Transzparens idiómák	kontextus nélkül	0,116	-
	kontextusban	0,067	-

3. táblázat. A metanyelvi tudás és a teljesítmény összefüggése

A táblázat értékei alapján az látszik, hogy bár van összefüggés a gyermekek megértésben nyújtott teljesítmény és az idiómák jelentésének ismeretére vonatkozó metanyelvi tudás között, a korreláció mértéke mindegyik kategóriában gyenge. Ez azt jelentheti, hogy nehezen bejósolható a gyermekek esetében az idiómák jelentésére

vonatkozó előzetes ismeretük alapján az, hogy hogyan fognak a megértés során teljesíteni.

4 Összefoglalás

A dolgozat célja egy olyan vizsgálat bemutatása volt, melynek fő kérdése, hogy miként értik meg az idiómákat 8 és 10 éves gyermekek. Céлом volt, hogy magyar nyelvű adatokat gyűjtsék az életkor és a kontextus szerepére vonatkozóan, feltárjam az eltérő szemantikai jegyekkel rendelkező idiómák megértésében mutatkozó különbségeket, s hogy megállapítsam a gyermekek metanyelvi tudása és az idiómák megértésében nyújtott teljesítményük közötti összefüggés mértékét. A vizsgálat továbbá a nem szó szerinti nyelvhasználatra vonatkozó, pontosabban az idiómák interpretációs stratégiáival kapcsolatos vitához kívánt magyar nyelvű adatokkal, eredményekkel szolgálni.

A vizsgálat eredményei szerint a kontextusnak és az életkornak egyaránt jelentős a szerepe az idiómák megértésében. Kisebb gyermekeknél a kontextus nagyobb mértékben növeli a teljesítményt, mint a nagyobbaknál. A várttól eltérően a transzparens idiómák megértésében nyújtott teljesítmény bizonyult a legalacsonyabbnak kontextus nélkül, s a másik két típushoz képest szignifikáns a különbség. A kontextus hatására csökken az eltérés az egyes típusok között, s szignifikáns különbség már csak a transzparens és az egyjelentésű idiómák megértése között mutatkozik. A gyermekek metanyelvi tudása nagyon gyenge korrelációt mutat a megértés során nyújtott teljesítménnyel, vagyis nehezen bejósolható a metanyelvi ismeretük alapján a megértés során várható teljesítmény.

A jelen kutatás az idiómák megértésében két korosztályra fókuszált, az újabb kutatási eredményeimet, melyek a köztes ill. kisebb életkorú gyermekek megértését vizsgálják, egy következő tanulmányban kívánom a szakmai közönség elé tárni.

Irodalom

- Bakos, F. (szerk.) 1974. *Idegen szavak és kifejezések szótára* (IdSz), Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bernicot, J., Laval V., Chaminaud S. 2007. Nonliteral language forms in children: In what order are they acquired in pragmatics and metapragmatics? *Journal of Pragmatics* Vol. 39. 2115–2132.
- Bobrow, S., Bell, S. 1973. On catching on to idiomatic expressions. *Memory and Cognition* Vol. 19. 295–308.
- Cacciari, C., Tabossi, P. 1988. The comprehension of idioms. *Journal of Memory and Language* Vol. 27. 668–683.
- Cain, K., Oakhill J., Lemmon K. 2005. The relation between children's reading comprehension level and their comprehension of idioms. *Journal of Experimental Child Psychology* Vol. 90. 65–87.
- Cain, K., Towse A. S., Knight R. S. 2009. The development of idiom comprehension: An investigation of semantic and contextual processing skills, *Journal of Experimental Child Psychology* Vol. 102. 280–298.
- Cooper, C. T. 1999. Processing of idioms by L2 learners of English. *TESOL Quarterly* Vol. 33/2. 233–262.

- Csiszár, O. 2008. A kontextus hatása a kollokációk megértésére. In: Váradi, T. (szerk.): *II. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 8–16. Elérhető: <http://www.nytud.hu/alknyelvdok08/proceedings08.pdf>
- Forgács, T. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács, T. 2007. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Fraser, B. 1970. Idioms within a transformational grammar. *Foundations of Language* Vol. 6. 22–42.
- Gibbs, R. 1992. Categorization and Metaphor Understanding. *Psychological Review* Vol. 99. 572–577.
- Gibbs, R. 1994. *The poetics of Mind*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Gósy, M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Göncz, L. 2003. A metanyelvi képességek fejlődése egynyelvű és kétnyelvű gyermekeknél. In: Lengyel Zsolt (szerk.) *Alkalmazott Nyelvtudomány* 3. évf. 2. szám. 5–20.
- Jakobson, R. 1960. "Closing Statement: Linguistics and Poetics". In: Thomas Sebeok (szerk.) *Style in Language*. Cambridge Massachusetts: MIT Press. 350–377.
- Kassai, I. 2001. Metanyelvi tudatosság és olvasási képesség. In: Csapó Benő (szerk.) *I. Országos Neveléstudományi Konferencia*. Budapest: MTA Pedagógiai Bizottság, 304.
- Katz, J. J. 1973. Compositionality, idiomaticity, and lexical substitution. In: Anderson, S és Kiparsky, P. (szerk.) *A Festschrift for Morris Halle*. New York: Holt, Rinehart, and Winston. 357–376.
- Langlotz, A. 2006. *Idiomatic creativity. A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- Lengyel, Zs. 1981. *Gyermeknyelv*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lavorato, M. C., Cacciari, C. 1999. Idiom comprehension in children: Are the effects of semantic analysability and context separable? *European Journal of Cognitive Psychology* Vol. 11/1. 51–66.
- Lavorato, M. C., Nesi B., Cacciari C. 2004. Reading comprehension and understanding idiomatic expressions: A developmental study. *Brain and Language* Vol. 91. 303–314.
- Magyari, L. 2008. A mentális lexikon modelljei a magyar nyelvben. In: Gervain J., Pléh Cs. (szerk.) *A láthatatlan nyelv*. Budapest: Gondolat Kiadó. 98–120.
- O. Nagy, G. 1966, 1998. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Talentum.
- Pléh, Cs. 1985. A gyermeknyelv fejlődésének és kutatásának modelljeiről. *Pszichológiai Tanulmányok* XVI. 105–188.
- Pléh, Cs. 2001. Téri megismerés és nyelv. *Magyar Pszichológiai Szemle* 56. 263–285.
- Pléh, Cs. 2006. A gyermeknyelv. In: Kiefer F. (szerk.) *Magyar Nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 753–782.
- Schnell, Zs. 2006. Tudatelmélet és pragmatika. In: Gervain, J., Kovács K., Lukács Á., Racsmány M. (szerk.) *Az ezerarcú elme*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 102–117.
- Swinney, D., Cutler, A. 1979. The access and processing of idiomatic expression. *Journal of Verbal Learning Verbal Behaviour* Vol. 18. 523–34.
- Tabossi, P., Zardon, F. 1993. The activation of idiomatic meaning in spoken language comprehension. In: Cacciari, C., Tabossi, P. (szerk.) *Idioms: Processing, structure, and interpretation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 145–162.
- Thuma, O., Pléh, Cs. 2001. Kétféltelműség és dekompozíció a magyar nyelvben. In: Pléh Cs., Lukács Á. (szerk.) *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Budapest: Osiris Kiadó. 39–53.
- Tunmer, W. E., Bowey, J. 1984. Metalinguistic awareness and reading acquisition. In: Tunmer, W.E., Herriman J. (szerk.) *Metalinguistic awareness in children. Theory, research, and implication*. Berlin: Springer Verlag. 144–166.